

Medeniyetin Anası Olarak; Vakıflar

Av. Sema DEFNE

FATİH SULTAN MEHMET VAKFI VAKFİYESİ

“Ben ki İstanbul Fatih-i abd-ı aciz Fatih Sultan Mehmet, bizatihi alın terimle kazanmış olduğum akçelerimle satın aldığım İstanbul’un Taşlık mevkiinde kâin ve malûmu’l-hudut olan 136 bap dükkanımı aşağıdaki şartlar muvacehesinde vakfî sahih eylerim.

Şöyle ki:

Bu gayrı menkulâtımdan elde olunacak nemalarla İstanbul’un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim.

Bunlar ki, ellerindeki bir kap içerisinde ki-reç tozu ve kömür külü olduğu halde günün belirli saatlerinde bu sokakları gezerler. Bu sokaklara tükürenlerin, tükürükleri üzerine bu tozu dökerler ki yevmiye 20’şer akçe alsınlar;

Ayrıca 10 cerrah, 10 tabip ve 3 de yarasarıcı tayin ve nasp eyledim.

Bunlar ki, ayın belli günlerinde İstanbul’a çıkarlar bilâistisna her kapıyı vuralar ve o evde hasta olup olmadığını soralar; var ise şifası, ya da mümkün ise şifayab olalar. Değilse kendilerinden hiçbir karşılık beklemeksizin Darülacezeye kaldırılarak orada salâh bulduralar.

Maazallah herhangi bir gıda maddesi buhranı da vâki olabilir. Böyle bir hal karşısında bırakmış olduğum 100 silâh, ehli erbaba verile. Bunlar ki hayvanat-ı vahşiyenin yumurtada veya yavruda olmadığı sıralarda balkanlara çıkıp avlananlar ki zinhar hastalarımızı gidasız bırakmayalar.

Ayrıca külliyyemde bina ve inşa eylediğim imarethanede şehit ve şühedânın harimleri ve Medine-i İstanbul fukarası yemek yiyeleler. Ancak yemek yemeye veya almaya bizzâtihi kendüleri gelmeyüp yemekleri güneşin loş bir karanlığında ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle.”

VAKFIN TANIMI

Arapça kökenli olan “vakf” sözcüğü, alıkoyma, durdurma, tutuklama, duruş, kımıldanmama anlamlarına gelmektedir. Vakf’ın çoğulu “evkaf” yani vakıflar olup, vakıf sözcüğü Osmanlı dilinde, vakfetmek eyleminin oluşturduğu sonuç, kurum olarak kullanılmış ve bugüne kadar da aynı anlamı sürdürmüştür. Vakfedenden kişinin aldığı ad “vâkif” ve vakfedilenin kendisi ise “vakıf”tır. Vakfetmede geri alma, süre ile kısıtlama ya da yararlanmanın engellenmesi gibi şartlar geçerli olmamaktadır.¹

Hukuki manada vakıf; bir malı ammenin mülkü hükmünde olmak üzere bir veya birkaç gayeye müebbeden tahsis etmektir. Fıkıh kitaplarındaki ifadesiyle; menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı Allah’ın mülkü hükmünde temlik ve temellükden alıkoymaktır. Vakıf vücut bulduktan sonra artık o malda vakıfın mülkiyeti zail olmakta ve bundan sonra vakıf malı gayesine ve vakf edenin şartlarına göre idare olunması icab etmektedir.

¹ Suat Ballar, s. 4.

Ömer Hilmi, Ahkam'il-Evkaf'ta vakfı şu şekilde tanımlar.² "Vakıf; menfaati ibadullaha ait olur vechile bir aynı Cenab-ı Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaştır."

Medeni Kanunumuzda ise vakıf şu şekilde tanımlanmıştır;

Madde 101. Vakıflar, gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır.

Yukarıda yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere vakfı oluşturan unsurlar şunlardır:

1. Vâkıf: Vakfedilen
2. Mevkuf: Vakfedilen şey
3. Mevkufunaleyh veya meşrutunleh: Vakfın menfaati kendilerine tahsis olunanlar.

Vakıf müessesesi yukarıdaki bu üç unsuru aynı anda taşımak zorundadır. Bu üç unsurun yanı sıra vakıf kurumunun taşıdığı ve taşıması gerektiği, vakfı diğer benzer kurumlardan ayıran hukuki dört özellik daha bulunmaktadır. Bunlardan;

Birincisi; vakfın sürekliliği ve ebediliğidir.

İkincisi; temlik temellük edilemeyecek olmasıdır.

Üçüncüsü; vakıf müessesesinin tüzel kişiliğe sahip olmasıdır.

Dördüncüsü ise; vakfın bağlayıcılığı yani vakfetme iradesinden vazgeçilememesidir. Bu özellikler vakfı diğer benzer kurumlardan ayıran özelliklerdir.³

VAKIFLARIN TEMEL NİTELİKLERİ

Vakıfları diğer benzer kurumlardan ayırt edebilmek için, vakfın temel niteliklerinin ortaya konması gerekmektedir. Çünkü; bir müessesenin vakıf olarak adlandırılabilmesi için var olması gereken özellikleri belirlemeden söz konusu müessesenin ekonomik,

sosyal ve hukuki yönden tam bir tahlile tabi tutulamayacağı muhakkaktır.⁴

a. İrade Beyanı

Bir vakfın hukuki manada kişilik kazanabilmesi için irade beyanına ihtiyaç vardır. Vakıf muamelesi bir hukuki tasarruf olduğundan irade beyanının şekli de önem kazanmaktadır. Bu irade beyanının açık ve yazılı olması gerekmektedir. Günümüzde vakıf kurma muamelesinin hukuki bir mahiyet arzedebilmesi için yazılı irade beyanının noterde tasdik edilmesi ve akabinde mahkemeye tescil edilmesi gerekir. Mahkemeye tasdik edilen vakıf merkezi sicile kaydedildikten sonra ilan edilerek tüzel kişilik kazanır.

b Vakfın Ebedi Olması (Süreklilik)

Belli bir süreye bağlanarak vakıf kurulamaz. Vakıf kurma muamelesinde süreklilik esastır. Ancak bazı İslâm hukukçuları belli bir süreye istinaden vakıf kurulabileceğini ileri sürmüş olsalar bile, vakıf kurma muamelesinde esas olan Osmanlı tatbikatında da görüldüğü gibi vakfın ebedi (sürekli) olmasıdır.⁵ Belli bir süreye bağlanan, geçici bir süre için kurulan vakıfların sahih olmadığı görüşü kural olarak benimsenmiştir. Hatta vakıf kurma irade beyanında, vakfın ebediliğini (sürekliliğini) engelleyecek herhangi bir şart da ileri sürülemez. Vakfın sürekliliğinden kasıt, vakfetme işleminde vakfın belli bir zamana bağlanmamasıdır. Yoksa muhakkak ki bazı vakıfların çeşitli nedenlerle belli bir süre sonra nihayete ermesi mümkündür. Vakıfların da nihayete erebileceği kabulünden hareketle vakfa süre koymak doğru değildir. Günümüz vakıf hukukunda da vakıfta süreklilik esastır. Ancak bunun yanı sıra vakıfların nasıl sona ereceği konusu da kanunda belirlenmiştir.

c. Temlik ve Temellük Edilememe

Vakfedilen mal temlik ve temellük edilemez, alınıp satılamaz, herhangi bir kişi veya

² Ömer Hilmi, s. 13.

³ Adnan Ertem, "Vakıf, Vakfın Menşei İle İlgili Görüşler ve Türk Toplumunda Vakıf"

⁴ Adnan Ertem, a.g.m.

⁵ Ömer Hilmi, s. 24.

kuruluşun mülkiyeti altına giremez. Vakıf mallarının satılamayacağı esası Osmanlı tatbikatında ve günümüzde de geçerlidir.

Bu esasın Osmanlı döneminde doğurduğu sıkıntıları gidermek için "istibdal" hükmü kabul edilmiştir.⁶ İstibdal; bir vakıf malı, mülk olan diğer bir mal ile değiştirmektir. Vakıf malın istibdali yani başka bir malla değiştirilmesi söz konusu olunca, vakıf malının da satılması kendiliğinden gündeme gelecektir. Ancak satılan vakıf maldan elde edilen gelirin kendi cinslerinden hayrat inşasına harcanması gerekir. Günümüzde geçerli olan uygulamada ise, satılan vakıf mallardan elde edilen gelirin yine aynı amaca tahsis edilmesi gerekir.⁷

Unutulmaması gerekir ki burada maldan kasıt gayrimenkul mal ile satışa konu edilebilecek menkul mallardır. Yoksa hiçbir şekilde hizmet veya bilgi satışı söz konusu değildir.

d. Vakfın Tüzel Kişiliği

Vakıflar gerçek kişiden bağımsız bir varlığa sahip olduğundan tüzelkişi olarak kategorize edilmeleri gerekir. Osmanlı tatbikatında ve günümüzde vakıflar hukuki bir varlığa sahiptirler. Vakıfların hukuk alanında varlıklarını koruyabilme ve sürdürülebilmeleri için mutlaka tüzelkişiliğe sahip olmaları gerekir. Bu nedenle vakfı tanımlarken veya hukuki yapısını izah ederken gerçek kişiden ayrı olarak ele alınması gerekir. Vakfa hukuki anlamda bir kişilik kazandırılmadığı takdirde, bağlantılı olarak hukuk alanında bir varlık olarak temsil edilebilme, hak ve menfaat elde edebilme ve borç altına girebilmeleri mümkün değildir. Günümüzde de bu ihtiyaca binaen vakıflar hukuki açıdan bir varlık olarak kabul edilmişlerdir.⁸

e. Vakıf Kurma Muamelesinin Bağlayıcılığı

Bağlayıcılık, eski tabirle lüzum olarak ifade edilir, yazımızda bağlayıcılık ifadesini bu an-

lamda kullanacağız. Lüzum, devamlılık ve sebatlılık demektir. Hukuki açıdan ise "bir hukuki muamelenin, geçerli olarak kurulduktan sonra taraflardan biri tarafından feshedilememesi, tek taraflı bir muamele ise, artık geriye dönülememesi" şeklinde tanımlanabilir.⁹

Vakıf kurma muamelesinin bağlayıcılığından kasıt şudur. Osmanlı Hukukuna göre vakıflar bağlayıcılığı yönünden ikiye ayrılır: Lazım vakıflar ve gayr-ı lazım vakıflar. Lazım vakıflar; feshi mümkün olmayan vakıflardır. Vakfeden veya mirasçısı böyle bir vakıf muamelesinden dönemeyeceği gibi, hakim bile bu tür vakıfları iptal edemez. Gayr-i lazım vakıflar ise, vakfedenin vakıf kurma muamelesinden geri dönebileceği vakıflardır.¹⁰ Lazım vakıfların bağlayıcılık kazanabilmesi için vakfın tescil edilmesi gerektiği görüşü hakimdir.¹¹ Tescil; bir hakimin yargılama sonucu vakfın lüzumuna karar vermesidir. Vasiyet şeklinde, ölüme bağlı olarak kurulan vakıflar, lazım olarak kurulur. Vasiyet şeklinde kurulan vakıflarda tes-cile ihtiyaç yoktur. Vasiyet vakfedenin mirasçılarını da bağlar.

Günümüzde de vakfetme muamelesinden geri dönülemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Hatta Osmanlı tatbikatından farklı olarak tescil edilmediği halde, noterde düzenlenen vakıf senedine istinaden kurulan vakfetme muamelesinden geri dönülemeyeceği hükmü geçerlidir. Vakfın tescil edilip edilmemesi önemli değildir.¹² Ayrıca vasiyet yoluyla kurulan vakıfların tescil edilmeleri gerekir.¹³

Bu değerlendirmeler ışığında, herhangi bir kurum veya kuruluşun veya işlemin vakıf olarak adlandırılabilmesi için yukarıda belirtilen özelliklerin hepsinin birden o kurum veya kuruluşta bulunması gerekir. Bu özelliklerden herhangi birisinin bulunmaması halinde vakfetme muamelesinin gerçekleştirilemeyeceği, ortaya çıkan sonucun da vakfa benzeyen kurum olarak adlandırılmasının

⁶ Ömer Hilmi, s. 115.

⁷ Adnan Ertem, a.g.m.

⁸ Adnan Ertem, a.g.m.

⁹ Ahmet Akgündüz, s. 95.

¹⁰ Ömer Hilmi, s. 13; Adnan Ertem, a.g.m., s. 10.

¹¹ Ömer Hilmi, s. 33-34.

¹² Adnan Ertem a.g.e. Yargıtay 6HD 25.4.1979/681 E ve 3506 K sayılı kararında vakfın, resmi senedin tanzimi ile kurulacağı esasını kabul etmiştir.

¹³ Adnan Ertem a.g.e.

daha uygun olacağı aşikardır. Çünkü herhangi bir kurum ancak yukarıda belirtilen özellikleri üzerinde taşıdığı sürece vakıf olarak adlandırılabilir.¹⁴

VAKFIN TARİHÇESİ

Tarih boyunca birçok toplumda vakıf veya vakfa benzer kurumlardan bahsedilmektedir. Ancak bizim anladığımız manada “vakıf” tamamen İslâmi bir kurumdur. Vakıf müessesesinin tahliline yönelik birçok araştırma ve çalışmadan net bir sonuca ulaşamamıştır. Bu konuda Fuat Köprülü “Şarkta asırlardır yapılmış tetkiklere ve Garpta bir asırdan beri yapılmış neşriyata rağmen, henüz vakıf müessesesinin hukuki cephesi bile layıkıyla aydınlatılmış olmaktan uzaktır”¹⁵ demektedir. Köprülü’nün ifade ettiği fikirlerin aksi kabul görmediği takdirde, vakıf kurumunun menşei hakkındaki görüşler genelde teori seviyesinde kalmaya devam edecektir. Fuat Köprülü, vakıfların menşeinin yalnızca Roma ve Cermen hukuklarında değil daha eski şark medeniyetlerinde bilhassa Mezopotamya’da aramanın doğru olduğu görüşünü ileri sürmektedir.¹⁶

Böylece özellikle belirtmek gerekir ki, menşei itibarıyla vakıf müessesesi sadece İslâm dinine ait, İslâm’a özgü, İslâm dininin vücudu ile ortaya çıkmış bir müessese değildir.¹⁷ Ancak bu dinin dinamikleri sayesinde yüzyıllara damgasını vurabilen, müstesna bir kurum olarak teşekkül ettiği de bir hakikattir. Denilebilir ki; vakıf medeniyeti İslâm dininin insanlara kattığı değer yargıları olmasaydı, tarihte sahip olduğu mevcut konumuyla vücud bulamaz, bu haliyle teşekkül edemezdi. Nitekim, Batı’da bu kurumdan istifade edebilmek için yapılan tüm uğraşların boşa gitmesi, insanlarda, İslâmiyet’in kazandırmış olduğu değer yargılarının olmayışı, insanların ‘karşılıksız verme’ bilincine sahip olamamalarıyla ancak açıklanabilir. Bu nedenle vakıfların tarihi gelişimi ve menşei, İslâm öncesi ve sonrası olmak üzere iki safhada ele alınacaktır.

a. İslâmiyet Öncesi Vakıf Kurumu

Bir görüşe göre en eski vakıf MÖ 1280-1290 yıllarında Hitit Kralı Hattusilis tarafından kurulmuş vakıftır.¹⁸ Anadolu’da yapılan kazılar sonucu Boğazköy’de bulunup, bugün Türk-İslâm müzesinde korunan tabletlerde vakıf tasnifi içine sokulabilen, Hititlere ait yazılı tabletlerde vakfiyelere rastlandığı belirtilmiştir.¹⁹ Oysa Bülent Köprülü, bu belgenin vakıf müessesesinin Hititlerde bulunduğunu ancak vakfın hukuki mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermediğini ve kurumun tüzel kişiliğe sahip olup olmadığı hususunun da tamamen meçhul olduğunu ifade etmektedir.²⁰

Eski Ön Asya ve bilhassa Mezopotamya’da vakfın en eski kaynaklarına rastlanır. Babil’de ruhunun selametini temin etmek isteyen dindar bir adam, bir mabet yaptırmış ve bu mabede tayin ettiği rahibin oturması için de bir mülk hibe etmiştir. Bu vesikalarda, vakıf şartlarına riayet etmeyenler hakkında, İslâm vakfiyelerinin sonunda bulunan formüller, aynıyle bulunmaktadır.²¹

Eski Yunan’da vakıf kurumundan bahsetmek aslında pek mümkün değildir. Çünkü Eski Yunan’ın sosyal yapı ve özelliği böyle bir yapının oluşması için elverişli değildir. Bununla birlikte vakfa benzer bazı kurumlardan bahsedilmektedir. Bir kimse bir malını diğer birine tayin edeceği gayeyi değiştirmemek şartı ile hibe ve vasiyet etmekteydi.²²

Roma Hukukunda, vakıf müessesesi, Roma’nın en uzun devri olan Cumhuriyet döneminin sonlarında ortaya çıkmıştır ve vakıf anlayışı Eski Yunan’daki vakıf anlayışından farklı değildir. Romalılar vakıf sahasında teoriye girerek tüzel kişilik meselesini tartışmaktan çekinmişler ve bir malın tahsis olunacak gayeye nasıl hizmet edebileceğini hukuk tekniği ile halletmeye çalışmışlardır. Şakir Berki ise Roma Hukukunda vakıf müessesesinin olmadığını iddia etmektedir. Anlaşıldığı

¹⁴ Adnan Ertem, a.g.e.

¹⁵ F. Köprülü, s. 313.

¹⁶ Adnan Ertem, a.g.m.

¹⁷ Bu yargı ile ilgili eser: F. Köprülü, Vakıflar Dergisi Ankara 1942, 2, 1 vd.

¹⁸ Suat Ballar, s. 4.

¹⁹ İsmet Kayaoğlu, sayı: 11.

²⁰ Adnan Ertem, a.g.m.

²¹ İsmet Kayaoğlu, s. 50.

²² Adnan Ertem, a.g.m.

üzere Roma Hukukunda vakıf kavramı çok muğlak bir anlamdadır.²³

Cermen Hukukunda ise, Cermenlerin eski Yunan ve Roma sosyal çevresinden farklı bir sosyal yapıya sahip olmalarından dolayı biraz farklılık arzeder. Cermen Hukukunda vakfedilen malın vakfeden şahsın mülkiyetinden çıkmaması esastır.²⁴

Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti bakımından ilk örneklerini Bizans'tan aldığı fikri çeşitli hukukçular tarafından ileri sürülmüştür. Hatta bağımsız bir tüzel kişiliğe sahip olduğu kabul edilmektedir. Fuat Köprülü de bu görüşü kabul etmekte, özellikleri nedeniyle Bizans müesseselerinin vakfa tesir eden ve menşei oluşturulan kurumlar olduğunu, İslâm vakıf müesseselerinin Bizans, Suriye ve Mısır'daki dini müesseselerden taklit edildiğini ileri sürmektedir.²⁵

Vakıf müessesesinin Bizans Hukukuna dayandığı görüşünü Ebul'ula Mardin kabul etmemektedir. Ebul'ula Mardin'e göre vakıf usulü garp hukukunda ancak 18. asırda çıkan medeni kanunlarda yer almıştır.²⁶

İslâm öncesi cahiliye dönemine ilişkin olarak, devre en yakın İslâm bilgini İmam Şafi'i: "Benim bildiğime göre vakfı yalnız Müslümanlar yapmıştır; Cahiliye ehli değil" demektedir.²⁷ Fakat eğer geniş anlamda ele alınırsa, Ka'be, ilk vakıf olarak Hz. İbrahim tarafından vakfedilmiştir. Eski kavimlerde vakıf mevcuttu, diyen M. Z. Pakalın'a göre İskenderiye kütüphanesi, zezem kuyusu, yollar, köprüler, mabetler birer vakıftır.²⁸

b. İslâmiyet Sonrası Vakıf Kurumu

Bilindiği üzere toplum semavi dinlerin mesajlarındaki insani değerlerin tesirinden ve yönlendiriciliğinden uzaklaştıkça, insanlardaki mal kazanma hırsının gemlenmesi ve sosyal hayatta acımasız davranışların engellenmesi

daha da zorlaşır. Böyle bir sosyal çevrede, herkesin ana gündemini ticari faaliyetlerin oluşturması ve dünya hayatını adeta ticari-iktisadi faaliyet olarak görmesi garip karşılanmamalıdır. Haliyle böyle bir sosyal çevrede pratikte ekonomik yönü bulunmayan davranışların ve değer yargılarının önemini kaybetmeye başlaması da beklenen bir durumdur.

İşte Kur'an, böyle bir toplum karşısında ilk olarak, Allah ve ahiret inancını kalplerde yerleştirme ve namazı müminlerin hayatlarının vazgeçilmez bir parçası haline getirme üzerinde durmuş, ayrıca toplumdaki ahlaki problemlere dikkat çekmiş ve fertleri ahlaki zafiyetlerden arındırırken bir yandan da onları en yüce insani değerlerle bezemeye ve böylece bir fazilet toplumu meydana getirme yoluna gitmiştir. Tabiidir ki bunu tedrici olarak belli bir zamana ve sıralamaya göre gerçekleştirmeye çalışmıştır. Faizin diz boyu olduğu toplumda öncelikle bunun önüne geçilmiş, ardından da; insanlara bırakın verilen kredilerden faiz almak, onlara karşılıksız yardım yapabilecek ruh zenginliği kazandırılmıştır.

Bu teşvikler yapılırken bu ayetlerde öncelikle, Allah'a karz-ı hasen vermek isteyenlere çağrılar yapılmakta, Allah yolunda mallarını infak edenlerin sevaplarının, verilen malın yüzlerce katı kadar olacağı belirtilmekte, sonra ise, Allah yolunda infakta bulunanların uyması gereken nezaket konularında Müslümanlar eğitilip, gizli verilmesinin daha hayırlı olacağı net ifadelerle açıklanmaktadır.²⁹ Ayetlerle sadece zekat değil diğer sadakaları vermek de kamil müminin vasıfları arasında zikredilmektedir.³⁰

Nitekim bu tavsiyelerdeki temel kavramları iyi kavrayıp, hayat felsefesi haline getiren müminler, bu değerleri pratik hayata aksettirme konusunda, önceki halleriyle kıyaslanamayacak konumlara geldiler. Nitekim Tebük Savaşı teçhizi konusunda, sahabenin tavrı akıllara durgunluk verebilecek boyuttadır. Zira Tebük teçhiz edilirken, sahabeler, Allah yolunda mal vermeyi, Allah'ın öbür dünyada karşılığını kat kat katlayarak vermeyi taahhüt ettiği, "Allah'a karz-ı hasen vermek" olarak

²³ Adnan Ertem, a.g.m.

²⁴ Adnan Ertem, a.g.m.

²⁵ Adnan Ertem, a.g.m.

²⁶ Adnan Ertem, a.g.m.

²⁷ İsmet Kayaoğlu, s. 51.

²⁸ A.g.e.

²⁹ Bakara, 2/261-274-275-280; Al-i İmran, 3/130.

³⁰ Bakara, 2/77; Müzzemmil, 73/20.

görüyorlardı. Bu aynı zamanda, “hayırda yarışmak”³¹ ayetinin bir pratiği idi.³²

Vakıf kelimesi Kur’an’da geçmemektedir. “Birr”, “sadaka”, “ihsan” kelimeleri ise vakıf mefhumuna girmez.³³ Buna karşılık Kur’an’da: “Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarfederseniz şüphesiz Allah onu bilir.”³⁴ “İyilik ve takvada yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmede yardımlaşmayın.”³⁵ buyurulmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere Vakıf kurmaya götüren nedenleri ise Peygamberimiz Hz. Muhammed (s)’in hadislerinde bulmaktayız.

Vakıf kavramının doğuşuna ilişkin olarak gösterilen en önemli delil ise Hayber’in fethi sonrası yaşananlardır. Hz. Ömer kendisine düşen ganimet malı görünce, o zamana kadar o ölçüde değerli bir mala sahip olmadığını ifade ile, Kur’an’ın sevdiğimiz malları infak etmedikçe ideal bir mümin olunamayacağı ifadesini dikkate alarak, bu malını Allah yolunda infak etmek ister ve bunun için en verimli infak şeklini Hz. Peygamber’den sorar. Peygamberimiz (s) gönül rahatlığı içinde tasadduk etmek gerektiğinin ötesinde bir de tasadduk modeli tavsiye eder. İşte bu tavsiye, İslâm vakıf hukukuna temel teşkil eden hukuki esaslara havidir. Peygamberimizin tavsiyesi, bahçenin (malın) aslı ile meyvesinin (menfaatlerinin) farklı kategoriye konularak tasadduk edilmesi noktasında idi .Yani malın aslının (aynının) özel mülkiyete konu olamayacak bir hukuki konumda tutulması, meyvesinin (menfaatlerinin) ise tasadduk edilmesi tavsiye ediliyordu (Habbisi’l-asla ve sebbili’s-semerete).³⁶

Hadiseyle ilgili diğer rivayetlerde, malın aslı ile ilgili hukuki statü izah edilmekte, onun aslının alınmaz, satılmaz, hibe edilmez ve miras bırakılmaz bir şekilde tasadduk edilmesi tavsiye buyurulmaktadır.³⁷ Bu tasadduk şekliyle gayrimenkul bir mal sadaka olarak verilirken, malın devamlı şekilde menfaat

verecek bir hukuki statüye kavuşturulması hedeflenmektedir. Örneğimizde söz konusu bahçe dünya durdukça bahçe olarak kalacak, dolayısıyla meyvesi de sadaka olarak insanların hizmetine sunulmaya devam edecek, tabir yerindeyse **suyu kesilmeyen hayır çeşmesi** konumuna getirilecektir.³⁸

Peygamberimiz (s)’in hadislerinde bu anlamda kullanılan “habs” kelimesi, zamanla yerini yine aynı anlamı ifade eden “vakf” terimine bırakmıştır. Müslümanların zihninde vakıf anlayışının “kaynağı kurumayan hayır çeşmesi” kavramı olarak netleşmesinde ve Müslümanları bu konuda motive etmesinde Peygamberimiz (s)’in, “insanoğlu öldüğünde, üç durum hariç ameli (sevap kaynağı) kesilir: Sadaka-i Cariye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden salih evlat” hadisi³⁹ de özel bir fonksiyon icra etmiştir.⁴⁰

Peygamberimizin vakıf kurma konusundaki teşvikleri ve örnek davranışları, sahabelerden mali durumu müsait olanların hemen hemen tamamı kendisinden sonra vakıf bırakmaya özel gayret göstermişlerdir. Sonraki dönemlerde de vakfa karşı ilgi artarak devam etmiştir.⁴¹ Özellikle Selçuklularda ve Osmanlılarda vakıf müessesesi altın çağını yaşamıştır. Selçuklular çok sayıdaki bu vakıfların idaresinin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için “Evkaf Nezareti”ni kurmuşlardır. Hatta Batılı sosyal siyasetçiler 16. yüzyıl Osmanlı toplumu için “vakıf cenneti” tabirini kullanmışlardır.⁴² 1850’lerde toplam arazi mülkiyetinin 1/3’ini vakıfların oluşturduğu, 1964 yılında bile İstanbul’da şehir merkezinde gayrimenkullerin 1/4’inin vakıf olması hayret vericidir.⁴³

İslâm’da ilk vakıf, 706 yılında, Emevi Hali-fesi Abdülmelik oğlu Velid tarafından, başkent Şam’da yaptırılan “Ümeyye Camii” için kurulmuştur.⁴⁴ Vakıf terimi de bundan sonra 8. yüzyılda kullanılmaya başlanılmıştır. Vakıf kurumunun bugünkü duruma gelmesinde

³¹ Bakara, 2/148; Al-i İmran, 3/114.

³² Beşir Gözübenli.

³³ İsmet Kayaoğlu.

³⁴ Al-i İmran, 3/92.

³⁵ Maide, 5/2.

³⁶ Şafii, 4/54.

³⁷ Buhari, Vesaya, 28; Hamidullah, 96-98.

³⁸ Beşir Gözübenli.

³⁹ Müslim 1631, Tirmizi 1367.

⁴⁰ Beşir Gözübenli.

⁴¹ Beşir Gözübenli.

⁴² Erol Kozak, s. 19-20.

⁴³ Erol Kozak, s. 40.

⁴⁴ Neşet Çağatay, s. 8.

İmam-ı Azam'ın öğrencisi Ebu Yusuf Yakub'un büyük emeği geçmiştir. İmam-ı Azam vakfı pek kabul etmez. Ona göre vakıf ariyet gibidir, adak gibi vacip olur.

Ona göre kişinin mülkü, anonim ve genel bir amaç için ve karşılıksız elinden çıkamaz.⁴⁵

Sonraki dönemlerde vakfın Müslüman toplumlarda revaç bulup yaygınlaşmasında pek çok sebepleri arasında iki sebep özellikle dikkat çekmektedir.

Birincisi, vakfın Kur'an-ı Kerim'deki hayır ve iyilik yapmakla ilgili ayetlerin ruhuna uygun bir müessese oluşudur. Zira Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette tavsiye edilen yardımlaşma esasları incelendiğinde, yardım alanların rencide edilmemeleri gerektiği önemle vurgulanmakta, yardım edilen kimselerin onurlarının incinmemesine özen gösterilmesi öğütlenmekte ve bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda bazı davranış modelleri ortaya konmaktadır. İşte bu nedenlerle vakıf müessesesi; yardımların bizzat yardım eden insanın elinden değil, bir tüzel kişilik aracılığıyla muhtaç kimselere ulaştırıldığından, insan haysiyetine ve de Kur'an'daki yardımlaşma ruhuna uygun görülmüş ve bundan dolayı Müslüman toplumlarda benimsenmiştir.⁴⁶

İkinci önemli sebep ise, vakıf malı mülkiyetinin Allah'a ait olduğu anlayışıdır. Müslüman alimler hadislerdeki tavsiyeleri de dikkate alarak, vakfın dokunulmazlığını ve aynı zamanda da devamlılığını sağlamak üzere, vakfedilen malın mülkiyetinin Allah'a ait olduğu anlayışını formüle etmişlerdir. Böylece vakıf malları özel bir statü kazanmışlardır. Vakıf malın bu özel statüsü, vakıf mallarından sorumlu olan yetkililere ve bu mallardan faydalanacak kimselere bazı ek sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklardan başlıcaları, vakfiye şartına uygun davranmak, vakfın gayesine uygun olarak hizmetlerin devam etmesi için gerekenleri yapmak, her ne suretle olursa olsun vakfın zararına olabilecek işlemlerden ve davranışlardan uzak durmak şeklindedir.⁴⁷

Vakıf toplumda kendine has manevi bir ağırlığa sahip olduğu ve özel mülkiyete konu olamaması sebebiyle, istismar endişesinden de uzak olduğu için, herkes tarafından güvenle bakılan bir müessesedir. Bu yönüyle de, insanlar üzerinde, vakfın özelliklerini taşımayan diğer kurumların sahip olamadığı ve de olamayacağı etkilere sahiptir.⁴⁸

Vakıf kültürümüzde oluşan anlayışa göre, kişi vakıf malını kendi özel malından daha iyi korumak zorundadır. Bu anlayışa göre, vakıf malı, vakfın yetkililerinin(mütevelli-nazır) eline emanettir, emanet hükmündedir. Yetim malı ve devlet malında olduğu gibi, vakfın idarecileri, hiçbir şekilde vakıf malının zararına olabilecek bir işlem yapamazlar. Aksi takdirde emanete hıyanet etmiş sayılırlar ve vakıf malında sebebiyet verdikleri zararları da tazmin etmeleri gerekir. Vakıf malını (devlet ve yetim malında da olduğu gibi) haksız yere yiyen kimselerin, dünyada da ahirette de iflah olmayacağı anlayışı, Türk toplumunda yüzyılların birikimiyle oluşan en etkili ve en güçlü oto kontrol mekanizmalarından biridir.⁴⁹

Esasen, vakıf hakkında bu yüce anlayışın yerleşmesinde, toplumun her kesiminin hakkı olduğu düşüncesinin yanı sıra, vakıf kültürümüzdeki vakfiyelerde, vakfın kuruluş şartlarına riayet etmeyenlere karşı yer alan bedduaların da özel psikolojik etkisi göz ardı edilemez. Aynı zamanda bu vakfiyelerin bir kısmı son derece orijinal edebi eserler olarak da, edebiyat kültürümüzde önemli bir yere sahiptir.⁵⁰

Vakıf kurumu yukarıda kısaca açıkladığımız sebeplerden ötürü, Müslüman toplumlarda revaç bulup yaygınlaşmış ve İslâm tarihinde ilk dönemlerden itibaren, vakıf kurma konusunda Müslümanlar arasında adeta bir yarış başlamıştır. Çünkü, insanlar, kendilerinden asırlarca önce kurulan vakıfların kuruluş gayesi doğrultusunda dimdik ayakta durarak hizmet verdiğini görüp, sahip olduğu manevi ağırlığıyla, her türlü istismar endişesinden uzak, hiçbir şekilde özel mülkiyete konu olması düşünülemeyen bir masuniyet edası içinde, ebedi olarak da hizmet vereceğini

⁴⁵ Neşet Çağatay, s. 8

⁴⁶ Beşir Gözübenli.

⁴⁷ Beşir Gözübenli.

⁴⁸ Beşir Gözübenli.

⁴⁹ Beşir Gözübenli.

⁵⁰ Beşir Gözübenli.

düşünerek, bu kuruma daha da fazla güven duymuşlardır. Bu güven duygusu da, onlardaki hizmet etme yarışındaki, duygu ve arzularını güçlendirerek mevcut vakıflara, yenilerinin eklenmesi sonucunu doğurmuştur.

MEVZUATIMIZDA VAKIF

Vakıf hakkında mevzuatımızda yer alan yasa, kanun ve idari düzenlemelere değinmeden önce, önemine binaen öncelikle tesis kavramını incelememiz gerekmektedir. Bu kavrama genel bir bakıştan sonra ise, konu ile ilgili yasa ve yönetmelikler incelenecektir.

a. Tesis Kavramı ve Vakıf ile Arasındaki Farklar

“Tesis” kavramı, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Kanunu Medenisi’nde kullanılmış, 13 Temmuz 1967 tarihinde 903 sayılı yasanın yürürlüğe girmesine kadar da bu terim kullanılmıştır.

Tesis bir şeyi kurmak demek olup, Medeni Kanunda tesis vakıf manasında kullanılmıştır. Tesis, “bir malın muayyen bir maksada tahsisidir.” Bu anlamda tesis ele alındığında bu tarif tesisi sadece gaye bakımından izah eder. Halbuki sadece gaye tesise vücut vermez. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir gayeye tahsis edilen her şeyi tesis olarak adlandırmak mümkündür. Kütüphane, okul, ev, elbise bir gayenin gerçekleşmesine yardımcı olduğundan dar anlamda tesis olarak adlandırmak mümkündür. Kütüphane, kitap okuma, okul, tahsil yapma; ev, ikamet etme; elbise, giyinme amacına tahsis edilmiştir. Kısaca, tesisi dar anlamda ele alırsak her şey tesis olabilir.⁵¹ Tesis; ahlak ve adaba ve kanuna aykırı olmayan her maksat için yapılabilir.⁵²

Tesis muamelesinin özelliklerini ele alacak olursak; tesis kurma muamelesi için irade beyanı gerekli olup, tesisin mallarının satılıp satılmayacağı hususu kanunda açık değildir. Ancak tesis edenin mirasçılarının ve alacaklılarının tesise itiraz edebilme haklarını göz önüne

alırsak bundan tesisin mallarının da satılabileceği sonucuna varabiliriz. Çünkü alacaklıların itirazlarının giderilebilmesi için malların satılması gerekir. Tesiste süreklilik hususu yer almadığından, diğer bir ifadeyle kanun metninde tesislerin belli bir süre sonunda bazı nedenlerle sona ereceği hususu açıklıkla yer almadığından tesislerde süreklilik esasının var olduğunu söyleyebiliriz.⁵³

Kanun metninde tesise tüzel kişilik de verilmemiş olup, bu şekli ile de vakıf kurma muamelesini tam ve eksiksiz olarak ifade edememektedir.

Tesisin bağlayıcılığı, tesis edenin tesis kurma kararından geri dönüp dönemeyeceği konusunda da kanunda bir açıklık yer almaktadır. Ancak hibede olduğu gibi, tesis edenin mirasçuları ve alacaklılarının tesise itiraz edebilme hakkına sahip olmaları, tesisin bağlayıcılığı konusunda endişeleri de beraberinde getirmektedir.⁵⁴

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü üzere tesis ile vakfın hukuki nitelikleri arasında büyük farklılıklar vardır. Vakıfla aynı hukuki özellikleri taşımayan tesis kavramını vakıf kavramı yerine kullanmak doğru değildir. Çünkü tesisin hukuki özellikleri vakfın hukuki özelliklerinden farklıdır. Farklı bir kavramla birlikte, farklı bir kurum da hukuk literatürüne kazandırılmıştır. Bu nedenle tesisi vakıf benzeri kurum olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.⁵⁵

İleride “tesis” kavramı ve olgusu ile ilgili çalışmalarda ulaşılabilmesi kolaylığı bakımından, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Kanunu Medenisi’nde yer alıp da 13.07.1967 tarih ve 903 sayılı Kanunun 1. maddesi ile değiştirilen Tesis’le ilgili maddeleri dipnotta alıntılama yarar gördük.⁵⁶

⁵³ Adnan Ertem, a.g.m.

⁵⁴ Adnan Ertem

⁵⁵ Adnan Ertem

⁵⁶ **Madde 73:** Tesis, bir malın muayyen bir maksada tahsisidir.

Madde 74: Tesis, resmi bir senetle yahut vasiyet tariki ile vücut bulur. Tesisin mahkeme siciline kaydı, tesis senedi müeddasına ve tesisi teftiş kendisine ait olan makamın talimatına göre icra olunur.

Bu kayıt tesisi idare edeceklerin isimlerini gösterir.

⁵¹ Adnan Ertem

⁵² Şakir Berki.

b. Vakıf Hakkındaki Kanunlar

1. 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi
2. Kanunu Medeninın Sureti Mer'iyet ve Şekli Tatbiki Hakkında Kanun

Madde 75: Hibede olduğu gibi, tesis edenin mirasçılar ve alacaklıları tarafından, tesise itiraz olunabilir.

Madde 76: Tesis senedinde tesisin uzuvları ve sureti idaresi gösterilir. Bunlar kafi derecede gösterilmemiş olursa tesisi teftiş kendisine ait olan makam tarafından lazım gelen tedbirler yapılır.

Tesisi, gayesine göre teşkil etmek mümkün olamazsa tesis eden itiraz etmedikçe veya tesis senedinde hilafla sarih bir hüküm bulunmadıkça tesisin malları teftiş makamı tarafından mümkün mertebe gayeye aynı olan diğer bir tesise tahsis ve teslim olunur.

(C) Teftiş

Madde 77: Tesis; gayesine göre Devlet, vilayet, belediye ve köyden hangisine taalluk ediyorsa onun teftişine tabidir.

Teftiş makamı, tesis mallarının gayesine muvafık surette sarfına nezaret eder.

(D) Tadil

I. Teşkilatın Tebdili

Madde 78: İcra Vekilleri Heyeti, teftiş makamının teklifi üzerine tesisin idare heyetinin tahriri mütalaasını aldıktan sonra mallarını muhafaza veya gayesini idame için kat'i ihtiyaç bulunduğu halde teşkilatını tebdil edebilir.

II. Gayenin Tebdili

Madde 79: Tesisteki gayenin mahiyet ve şümulü; tesis ile tesis edenin arzusu arasındaki tevafuku açıklan açığa izale edecek derecede tebeddül etmiş olursa İcra Vekilleri Heyeti; teftiş makamının teklifi üzerine tesisin idare heyetinin tahriri mütalaasını aldıktan sonra, gayesini tebdil edebilir. Tesisin gayesini tehlikeye koyan vezaif ve şeraitin ilga veya tebdili dahi aynı hükümlere tabidir.

(H) Aile Tesisleri ve Diyanî Tesisler

Madde 80: Hukuku amme ahkamı mahfuz kalmak üzere aile tesisleri ve ibadete müteallik bir hizmetin ifası için münhasıran diyanî olan tesisler teftiş ve murakabeye tabi değildir. Mezkur tesislerin hukuku hususiyeye müteallik ihtilaflarının mercii halli, mahkemedir.

(V) Fesih

I. Kanunen ve Hakimin Kararıyla

Gayesi gayrikabili husul bir hale gelen tesis, kendiliğinden münfesih olur. Gayesi kanuna yahut adabı umumiyyeye muhalif olduğu takdirde tesis, hakim tarafından fesholunur.

II. Dava Hakkı ve Kaydın Terkini

Madde 81: Tesisin feshini, teftiş makamı veya her alakadar talep edebilir. Fesih, terkini kayıt için memuruna tebliğ olunur.

c. Vakıflar Hakkındaki İdari Düzenlemeler

25.7.1970 tarih ve 7/1066 nolu Vakıflar Hakkında Tüzük

Ayrıca vakıfların mali konuları ve vergisel açıdan yükümlülüklerine ilişkin yasa ve tebliğler de bulunmaktadır.⁵⁷

VAKFIN SOSYO-PSİKOLOJİK GEREKÇELERİ

1. "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe hayra nail olamazsınız." (Al-i İmran Suresi, 92),
2. "Allah adl-ü ihsanla emreder." (Nahl Suresi, 90)
3. "Ta ki o mallar içinizde yalnızca zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın." (Haşr Suresi, 59)

İnsanoğlu çağlar boyunca, sadece birbirini yok etmekle uğraşmamış, soydaşlarının iyilikleri için girişimlerde bulunarak, kurumlar oluşturma yoluna gitmiş, pek tabii olarak da kişinin bu iyiliksever ve insani duygusu zamanla, vakıf adı verilen kurumun da ortaya çıkmasını hazırlamıştır. Bütün dünya uluslarında benimsenip yayılan vakıf kurumu, Doğuda ve Batıda bir yeniden uyanma döneminin başlangıcı gibi görünen 8. yüzyıldan itibaren başlayarak gelişme yoluna girmiştir.

Şüphesiz ki sosyal yardım ve sosyal güvenlik ihtiyacı, hiçbir kişi veya toplumun dışında kalamayacağı zorunlu bir ihtiyaçtır.⁵⁸ Vakıf kurumu da insanoğlunun, esirgeme, koruma ve yardım etme duygularının bir ürünüdür. Bu bakımdan, doğrudan doğruya İslâm dininin dini, ahlaki temellerinden doğmuş, sadece İslâm'a özgü bir kurum değildir.

İnsanların, öldükten sonra da adlarının anılmasına, iyiliklerinin sürmesine, unutulmamaya tutkulu oluşları, onları, çok eski çağlardan beri hangi toplumda ve dinde olursa olsun, hayır işlerine, kutsal amaçlara dönük girişimlere yöneltmiştir. İşte vakıf da bunlar-

⁵⁷ Vakıflarla ilgili tüm yasal mevzuat, Suat Ballar, a.g.e.

⁵⁸ Erol Kozak, s. 47.

dan biridir ve vakıf müessesesi insan fitratının eğilimlerine uygun, maddi ve manevi bir ihtiyacın sonucudur.

İslâm kültürüyle özdeşleştirilmiş bir kavram olan vakıf müessesesi, yüce insani değerlerin ürünü olarak geliştirilip, geçmişten günümüze orijinalliğinden hiçbir şey kaybetmeden hayatiyetini sürdüren müstesna kurumlardan biridir. Bu kurum, insanlardaki, özellikle İslâm'ın onlara kazandırdığı, dünyevi hiçbir karşılık beklemeden iyilik yapma, yardımlaşma, her türlü hayır işleme istekleri ve her alandaki güzel davranma duygularının somutlaştırılmış şeklidir.

Vakıf bu yönüyle, Müslümanın hayat tarzının şekillenmesindeki temel değerler ile, bu değerlerin hayata geçirilmesi adına oluşan sosyal normların, dünya görüşünün pratiğe dökülmesi kapsamında hem kamu sektöründen, hem de özel sektörden farklı bir anlayışla ve nev'i şahsına münhasır bir statüde geliştirilmiş bir kurumdur. İnsanların hayır ve güzelliklerde yarışma adına neler yaptıklarını ve yapabileceklerini, ne ulvi ve nezih duygularla bezenebileceklerini gösteren, çok net ve orijinal bir örnektir.

Özellikle, vakıfların 16. asır Osmanlı coğrafyasında icra ettiği fonksiyonlar, yerine getirdiği, üstlendiği görevler incelendiğinde, Kur'an referanslı yüce değerlerle bezenmiş insanların, günümüz sosyal siyasetçilerini dahi hayranlığa düşüren, son derece orijinal hizmet yöntemleri geliştirdikleri, toplumun farklı kesimlerinde çoğu kere hiç fark edilmemiş ya da önemsenmemiş, önemi kavranmamış nice hizmet alanlarını keşfettikleri görülecektir.⁵⁹ Yeri geldiğinde görüleceği üzere; evlenecek kızların çeyizlerine ilişkin vakıflardan, hizmetçilerin kıldığı tabak çanağın telafisi için kurulan vakıflara kadar birçok alanda faaliyet gösteren vakıfların mevcudiyeti, bir yandan insanda şaşkınlık ve hayranlık uyandırırken; diğer yandan mükemmel bir toplum yapısının nasıl oluşturulabileceğinin ipuçlarını da vermektedir. Ayrıca bu durum her ferdin bir oranda toplumdaki diğer fertlerden de sorumlu olduğunun, bu dünyaya sadece almaya değil bir şeyler katmaya da çalışılması gerektiğinin, geride bırakılabilecek hoş bir sedanın mevcu-

diyetinin mümkün ve de inanılmaz güzel, cazip bir şey olduğunun da göstergesidir.

Vakıf müessesesi insanların içindeki servet teşhiri zaafını terbiye eder.

Gerek ilkel toplumlarda gerekse çağımızda "zenginlerin temel zaafı servetlerinin özenli bir biçimde teşhir edilmesi"dir.⁶⁰ İnsan fitratının bir zaafıdır bu tutum. İnsanlardaki söz konusu zaafı (sahip olduğu serveti sergileme zaafı), ortadan kaldırılması gereken kötü bir özellik olarak değerlendirmemek gerekir. Aksine sosyal amaçlara uygun bir şekilde yönlendirildiğinde, çok masum, toplum için faydalı bir nitelik de kazanabilir. Vakıfların da bir yerde, servet sergileme ihtiyacını karşıladığına, vakıf tesis edenlerin 'hayırsever' adını alarak halkın sevgisini kazanmalarına hizmet ettiğine şüphe yoktur. İşte vakıf müessesesi bu noktada devreye girmekte, kişisel tatmin duygusu ile toplumsal faydayı en uygun bir şekilde bağdaştırmaktadır. Böylece, bir yandan kişisel tatminle kurulan vakıflar yaygınlaşırken, diğer yandan da vakıf eserler, adeta, şimdiki ve gelecek nesillerde sosyal amaçlara dönük hayır ve sorumluluk duygularının gelişmesini sağlayan bir okul hizmeti görmektedir.⁶¹

İslâm'ın tüketime ilişkin hükümleri de vakfa yönelticidir.

İslâm'da tüketim harcamaları, gelirin bir fonksiyonu olarak görülmediğinden, bu İslâmi prensiplerin etkin olduğu durumlarda, özel tüketim harcamalarını, servetine oranla lüks ve israfa dönük olarak arttıramayan zenginler için, vakıf tesis etmek adeta kaçınılmaz oluyordu. Günümüzde insanlar nasıl lüks ve gösterişe dönük olarak harcamalarda yarışıyorlarsa, o devirde de zengin zümreler, Kur'an-ı Kerim'deki 'hayır yapmada yarışınız' emrine uygun bir şekilde, daha büyük vakıf külliyeleri tesis hususunda, emsalleri ile yarışıyorlardı. Bizde Batıdaki aksine özel saray ve şatolar yoluyla aranan tatminin, kurulan sosyal amaçlı vakıf tesisleri ile karşılandığı anlaşılmaktadır. Hatta büyük vakıf külliyelerinin personeli için yapılan meşrutaların bile, diğer binalardan farklı olarak gösterişli ve

⁵⁹ Beşir Gözübenli.

⁶⁰ Erol Kozak, s. 60.

⁶¹ Erol Kozak, s. 67.

dayanıklı yapılmadığından, zamanla harap olup kaybolduğu görülmektedir.⁶²

Vakıf müessesesi zaman zaman, zenginlerin mallarını bir güvence altına alabilmek için kullandıkları bir müessese olmuştur. Bu durum her ne kadar vakıf müessesesinin ruhuyla bağdaştırılamasa da, vakıf kurumuna bu yüzden bir eleştirel yaklaşım içine girmeyi de gerektirmez. Nitekim devletin mallara el koyması durumunda ihtiyaç sahibi durumuna düşebilecek olan aile efradını koruma düşüncesiyle yapılan bu davranış anlaşılabilir bir davranış biçimi olup, aşırı kötüye kullanıma söz konusu olmadığı müddetçe vakıf müessesesi açısından bir mahzuru bulunmamakta, vakıf müessesesinin ruhuna bir zarar vermemektedir.

VAKFIN İŞLEVSEL BOYUTU

Vakıflar hangi hizmetleri görmüşlerdir?

Öncelikle vakıflar sadece dini hizmetleri görmemişler, içtimai hizmetlerin yerine getirilmesinde de büyük rol almışlardır.

Özellikle vakıf medeniyetinin olduğu Osmanlı döneminde, vakıflar iç ve dış güvenliğinin sağlanması, yurt savunması ve yönetimi dışındaki bütün hizmet alanlarında, bu hizmetlerin devlet görevi sayılmadığı bu dönemde⁶³ faaliyet göstermişler; eğitim, öğretim ve sağlık işleri ile yollar, medreseler, hanlar, hamamlar, hastaneler, çeşmeler imar edilerek, İmparatorluk sınırlarının bir ucundan diğer ucuna kadar düzgün ve uyumlu bir biçimde bu hizmetlerin görülmesini sağlamışlardır. Bu sayededir ki, Türk toplumu, bilimde ve teknikte, yurttaşların sağlığı gibi amme hizmetlerinde çağdaşı diğer ülkelerden üstün bir konuma yükselmiştir.⁶⁴

Vakıflar yüzyıllar boyunca, millet hayatında sosyal nizamın her türlü sarsıntı ve örselenmelerden korunmasına, fertler arasında yardımlaşma ve dayanışma yoluyla, karşılıklı sevgi bağlarının kurulmasına çalışmışlardır.

Hatta doğrudan doğruya Türk milliyetçiliğine hizmet için kurulmuş vakıflar da bulunmaktadır. Bu vakıflar, Türklüğün korunması ve milli kültürün yayılması için, özellikle fethedilen ülkelerde çalışmışlardır.⁶⁵ Hatta ilk Osmanlı hükümdarları cihad bölgelerine büyük önem vermişler, bu bölgelere kolonizatör Türk dervişlerini yerleştirerek, bu işin bilinçli ve planlı bir şekilde sürdürülmesini sağlamışlardır.⁶⁶ Bu amaca binaen, ülkenin geleceğini güven altında tutmak, cihad bölgelerine gelen Türklerin buralara rahatça yerleşmelerini sağlamak için, gerekli bütün yerlerde derviş ve ahi kolonileri oluşturulup bunların giderleri için de zengin vakıflar oluşturulmuştur.⁶⁷

Anlaşıldığı üzere vakıf müessesesi, amme hizmetlerine doğrudan doğruya iştirak eden özel teşebbüslerdir. Vakıfların yaptığı hizmetler devlet tarafından yapılmayıp, devletçe bu hizmetlere ayrılacak olan servet daha gerekli, önemli hizmetlere aktarılabilirdiğinden, vakıflara devletin daimi ve döner sermayeli ihtiyat bütçesi demek yanlış olmaz.⁶⁸ Hatta Osmanlı döneminde şehircilik ve Belediye hizmetlerinin tamamının vakıf sistemine dayanmasından dolayı, bazı araştırmacılar, Osmanlı toplumunda vakıf müessesesinin dini olmaktan çok, beledi, seküler ve sosyal bir kurum olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁹

Vakıflar, servet ve paranın gereksiz yere harcanmamasını temin etmektedirler.

Vakıf tesis edenler, yapacakları bu tesisle öldükten sonra da hayır işlemeye devam etme arzularını tatmin ettiklerinden, bu yönde sosyal yardım terbiyesi mevcut olan bu şahıslar, servetlerini fuzuli eğlencelerle, zevk-sefahat alemleri ile elden çıkarmaktan çekinirler. Böylece vakıf, Müslüman zenginlerin faydasız ve gereksiz harcamalarını önler ve boşa sarf edilecek olan bu servetin vakıflar sayesinde faydalı, müspet alanlara yönlendi-

⁶² Erol Kozak, s. 73.

⁶³ Bu durumun Belediye teşkilatının gelişmesini engellediği yönünde görüşler mevcuttur. Osmanlı'da ilk Belediye teşkilatı İstanbul'da 1856 yılında kurulmuştur. Erol Kozak, s. 51.

⁶⁴ Neşet Çağatay.

⁶⁵ Halim Baki Kunte.

⁶⁶ Ömer Lütfi Barkan.

⁶⁷ Neşet Çağatay.

⁶⁸ Şakir Berki.

⁶⁹ Erol Kozak.

rilmesini, aktarımını sağlayarak, fert ve toplum menfaatlerine hizmet eder.⁷⁰

Vakıflar, ihtiyaç sahiplerine bir nevi sosyal yardımda bulunur. Böylece sosyal adaleti sağlamaya da hizmet eder.

Sosyal adalet; toplumun bütün unsurlarının orta bir refah seviyesine sahip olmasını sağlamaya çalışan bir mefhum olup, vakıfların şahsi malvarlığının toplumun menfaatine sunumu ile bu amaca da hizmet edilmiş olmaktadır.⁷¹ Vakıflar sayesinde, üçgenin en tepesinden tabana doğru bir destek, süspansiyon sağlanmakta, bu sayede tabakalar arasında uçuruma varabilecek farklar ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Ve bu tamamen gönüllü olarak yapılmakta olup, bir devlet siyasetinin sonucu olarak oluşmamaktadır.

Vakıflar, devletin sosyal devlet ilkesine uygun şekilde vatandaşlarına olan yükümlülükleri de üstlenerek, devletin yükünü hafifletirler.

Vakıflar sayesinde kamu hizmeti için hazinenin ayrılacak pay başka hizmetlere yönlendirilebilir. Bu sayede devlet yaptığı hizmetleri daha nitelikli verebilme imkanına da kavuşur. Aksi takdirde devletin hazinesinin yetersiz kalması durumunda hem hizmetler gerektiği gibi ve iyi nitelikte yapılamaz hem de yetersiz kalan hazinenin takviyesi için halka yeni ve ağır vergiler yüklenilmesinin önüne geçilemez.⁷²

Vakıflar, milli servetin daimi işletilmesini sağlar.

Vakfın gayesinin gerçekleştirilebilmesi için vakıf konusu gayrimenkullerin az çok gelir getirirse bile mutlaka faal durumda muhafaza ediliyor olması gerekmektedir. Bu sebebe binaen bu mallar atıl bir durumda olamayacağından, bunların işletilmemesi gibi bir durum da söz konusu olmamaktadır.⁷³

Vakıflar, özellikle Milli Eğitim sahasında verdikleri hizmetlerle takdire şayandırılar.

Vakıfların Eğitim alanındaki hizmetleri ile toplumda *fırsat eşitliği* yaratılmış, ilim öğren-

meye taleplerin çoğalması sağlanarak, insan medeniyetinin daha ileri düzeylere gelmesinde ilk dereceden katkı sağlanmıştır. İbn Haldun, 14. yüzyılda vakıfların Mısır'da İlimin ve medeniyetin gelişmesinde ne kadar önemli bir rol oynadığını şöyle ifade etmektedir:

"Türk emirleri medreseler, zaviyeler, imarethaneler yaparak gelir getiren emlak ve akarları buralara vakfettiler... Vakıf malı olan emlak ve akarlar çoğaldı. Bunlardan hasıl olan gelirler ve faydalar yüksek meblağlara ulaştı. Vakıf gelirlerinin çok olması sebebiyle ilme rağbet edenler ve muallimler de çoğaldı. İlim tahsil etmek maksadıyla Irak'tan ve Mağrip'ten halk buraya akın etti. Buradaki ilim pazarı canlılık kazandı ve ilim ummanı çoştı."⁷⁴

Kurulmuş olan bazı vakıflar da toplumda insanların temel sorunlarının halledildiğinin göstergesidir.

Hayvanlara gıda yardımı ve su verilmesi, yaralı leyleklere bakılması, sivrisineklerle mücadele, nadide gül ve çiçek yetiştirenlere mükafat verilmesi için kurulmuş olan vakıflar bunun örnekleridir.⁷⁵

Vakıflar yaptıkları hizmetler ile istihdam olanakları da sağlamaktadırlar; İstihdamı artırıcı işlevleri de vardır.

Gerek kurulan vakıflarda hizmetlerin yürütülebilmesi için insanların istihdam edilmesinin gerekmesi, gerekse —özellikle bayındırlık hizmetlerinde— vakıf eserlerin çoğalması ile, birçok sanatkarın istihdamına ve yetişmesine de imkan sağlanmıştır.

Vakıfların demokratikleşme sürecinin gelişmesine de büyük katkıları olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁶

Vakıfların yönetiminin özerkliği ve vakfiyedeki şartların yerine getirilip getirilmediği hususunun sene sonunda tüm vazifelilerce müzakere ediliyor olması bizleri bu sonuca vardırılmaktadır. Bu konuda özellikle "Fatih İmaret Vakfisi" dikkate şayandır.

Tüm bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere vakıf kurumu özellikle gelişmekte olan ülke-

⁷⁰ Şakir Berki.

⁷¹ Şakir Berki.

⁷² Şakir Berki.

⁷³ Şakir Berki.

⁷⁴ Erol Kozak, s. 18.

⁷⁵ Erol Kozak, s. 28.

⁷⁶ Erol Kozak, s. 93.

lerde mutlaka başvurulması gereken hatta başvurulması mutlak gerekli olan, önemli işlevler yüklenebilecek bir kurumdur. Nitekim bu gereklilik çağımızda da anlaşılmış olup, Pakistan'da 19-23 Mart 1983 tarihinde toplanan 2. İslâm İktisat Kongresi'nde, vakıflar konusunda iki tebliğ sunulmuş, İslâm dünyasında vakıf kurumunun tarihte gördüğü büyük hizmetler üzerinde durulmuştur.⁷⁷

VAKIF BİLİNCİNİN YENİDEN GELİŞTİRİLEBİLMESİ İÇİN NELER YAPILABİLİR?

1. Medeni Kanunda değişiklikler yapılarak vakıflar teşvik edilmeli ve mümkün olduğu kadar bu kurumun önünün açılması için çalışılmalı, bu yönde yasalar geliştirilmelidir.

2. Din ve vicdan hürriyetine riayet etmek suretiyle vakıfların teşviki ve arttırılması da mümkündür. Devletler milletin dinine gereken saygı ve itina göstermek, dini hisleri yıpratıcı, bu hisleri küçümseyici hareketlerden kaçınmakla mükelleftirler. Bu itina göstermeyen devletlerin halkında dini hislerle vakıf yapma hamlesi azalır, hatta ortadan kalkabilir. Çünkü; dini temayüllerini hiçe sayan bir devlete yardım olmak üzere mal tahsis etmektense, bu malları başka yerlerde ve ferdi menfaat için tahsis etmenin daha evla olacağı hissi ve düşüncesi insanlarda uyanır, küskünlük yaratır.⁷⁸

3. Dini sahada yapılacak telkinle insanlara vakıf bilinci verilmeye çalışılmalı, vakfın en büyük sadaka, en hayırlı sosyal ve iktisadi yardım davranışı olduğu vurgulanmalı, vakfa dair esaslar sık sık anlatılmalıdır.

4. Vakıflar idaresinin faaliyeti ile de vakıfların teşviki ve topluma bu bilincin kazandırılması mümkündür. Vakıflar idaresi tarafından, vakıfların sürekli bir biçimde, vakıfların amacına uygun yürütülüp yürütülmediğinin kontrolü ile vakıfların muhafazası ve en iyi şekilde idaresi için yapılan faaliyetler, vakıf kurumuna güveni arttırıp, bu kurumun yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Her şeyden evvel vakıflar idaresi, yapılan vakfiyenin şartlarına göre idare edilip edilmediğini sürekli bir biçimde kontrol edecektir. Aksi halde vakıflar muayyen bir müddet sonra mütevellilerin suiistimalleriyle kendisinden beklenen faydaları teminden uzaklaşır ve heder olur.

Tevliyet ve mütevellilik şartlarına aykırı hareket eden mütevellinin suçu ikidir. İlk olarak vakıf bir amme hizmeti gördüğünden amme menfaatine saygısızlık söz konusudur. İkinci olarak da ölen veya sağ olup da amme hizmeti için mal tahsisinde bulunan şahsın iradesine, vakıf iradesine hürmetsizlik, saygısızlık yapılmaktadır. Bu nedenle de cezası müsamahasız şekilde verilmelidir.

Vakfiyedeki şartlara riayetin sağlanması için azami itina gösterilmelidir. Aksi takdirde vakıf, vakfın kendi iradesine göre idare edilmediğini gördüğünde bundan müteessir olur, hatta yaptığı bu tesisten dolayı nedamet duyar, bundan dolayı başka bir vakıf yapma kararında ve meylinde ise de bundan vazgeçer. Vakıf idaresinin vakfiyedeki şartlara uygun olarak idaresini sağlaması ise vakıf yapma meylini ve hevesini yaratır. Kanuni hiçbir sebep yokken de hiçbir vakfın gayesi değiştirilmemelidir.

VAKIF-DERNEK FARKI

Vakıf kurumu ile dernekler arasındaki en önemli fark; vakıfta amaca özgülenen, tahsis edilen bir mal varlığının olması ve bu tahsisin vakfın mevcudiyeti açısından zorunlu bir öge olmasıdır. Halbuki dernekte böyle bir tahsisin mevcudiyeti, derneğin vücudu açısından zorunlu olmadığı gibi, böyle bir mal tahsisinde bulunulsa bile; bu malın hukuki statüsü vakıflardaki gibi değişmez, kamu malı statüsü kazanmaz. Bu malın sadece derneğe bağışını ifade eder, yoksa temlik ve temellük edilemeyecek olmasını değil.

Dernek kendi üyelerinden, belirli zamanlarda nakdi yardım sağlanması için aidat almakta olup, bu derneğin varlığını sürdürmesi açısından da bir zorunluluktur. Vakıflarda ise böyle bir nakdi yardım veya başka adlar altında herhangi bir nakdi karşılık alınması mümkün olmadığı gibi, böyle bir anlayış ve uygulama vakfın ruhuyla da bağdaşmamaktadır.

⁷⁷ Erol Kozak, s. 103.

⁷⁸ Şakir Berki.

Vakıf; tabiri caizse toplumdaki herkese vermeye yönelik bir kurum olup, karşılığında herhangi bir şey talep etmeyen, edemeyen nev'i şahsına münhasır bir kurumdur. Vakıf sadece vakıfın amacının gerçekleşmesi için tahsis edilmiş olan maldan, mevkuftan ve getirilerinden faydalanabilmektedir.

VAKIFLARIN KÖTÜYE KULLANIMI

Vakıf kurumuna günümüzde verilen belki de en büyük zarar, vakıf kavramının ruhuna aykırı bir şekilde kurulmuş olan, sadece vakıf unvanına sahip dernek gibi kurulmuş, dernek gibi faaliyet gösteren vakıfların mevcudiyetidir. Bu durum bizi vakıf kurumunun tam olarak anlaşılmadığı sonucuna da götürmektedir.

Vakıf mallarının içler acısı hali de gerçekten çok derin bir yaradır. Maalesef birçok vakıf malı tabiri caizse yağma edilmiş olup, tahsis edildikleri amaçları dışında kullanılmaktadır. Günümüzdeki Veliefendi Hipodromu aslında Vakıf Gureba Hastanesine, hastalara taze sebze-meyve temini için tahsis edilmiş bir vakıftır. Nitekim Bezm-i Alem Valide Sultan'ın vakfiyesi olan Vakıf Gureba Hastanesi de bir vakıf olmasına rağmen şu an SSK'nın bünyesinde. Bu tasarruflar, devletin vakıf kurumuna yaklaşımını da açık bir şekilde sergilemektedir. Ayrıca İstanbul'un özellikle Eyüp, Kağıthane, Kasımpaşa gibi semtlerinin birer vakıf arsaları olmasına rağmen, şu anki durumları da hepimizin malumudur.

Gündemde olan bir diğer konu da vakıf mallarının satılarak, bundan bir gelir elde edilmesi yoluna gidilmesidir. Vakıflara karşı takınılan bu hoyratça tutum, vakıf kurumunun bünyesine vurulan çok ağır bir darbedir. Nitekim yolsuzlukları önlemek için çıkarılan yasa bile vakıf hizmetlerini durma noktasına getirmektedir.⁷⁹

Ayrıca hizmet vermeye devam etmekte olan, gelir getiren vakıf malları da kendilerinden sağlanması gereken faydayı sağlayamamakta, emsallerinden daha az bir gelir getirmektedirler. Vakıf hanlarının ne kadar düşük meblağlar ile kira geliri getirdiği hatırlanmalıdır.

SONUÇ

Anlaşıldığı üzere vakıf müessesesi insanların yadsınamayacak ihtiyaçlarından biri olan sosyal yardım ve dayanışma duygusundan doğduğundan her çağda ve dönemde insanlara, insanlığa hizmet edebilecek bir kurumdur. Zaten geçmişteki fonksiyonlarını incelediğimizde de şehirleşmenin ve medeniyetin oluşumunun ilk basamağını, ilk atılımını vakıf kurumlarının oluşturduğunu görmekteyiz.

Osmanlı döneminde yaşanan vakıf cenneti döneminin aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin en parlak çağına da denk gelmesi, vakıflardaki suiistimallerle vakıf kurumunda meydana gelen yozlaşmayla birlikte buna paralel olarak devletin de bir çöküşe gitmesi bir tesadüf değildir. Şu bir gerçektir ki her bir vakıf toplumsal ihtiyaçları karşılarken aynı zamanda toplumsal bütünleşmeye de hizmet etmektedir.

Vakıf kurumunun en dikkat edilmesi gereken özelliği; tamamen vakfedenin iradesiyle kurulmasına, herhangi bir yükümlülük sonucu doğmayan bir kurum (öyle bir kurum ki tamamen sivil) olmasına rağmen kendisinden beklenmeyecek büyük hizmetlere imza atmasıdır. Aynı zamanda insanların bir birey olarak neler yapabileceğine örnek teşkil ettiğinden, günümüz sivil toplum çalışmaları açısından da eğer salih amel ve isteklerle yola çıkılırsa neler yapılabileceğine güzel bir örnektir.

Vakıf müessesesi biraz sloganik olsa da "Halka hizmet Hak'ka hizmettir" in de gerçekleştiricisidir. Düşünün ki insanlar, toplumsal ihtiyaçların yerine getirilmesine hizmet ederlerken, Allah'ın rızasını kazanma yarışı içerisinde bunu yapmaktadırlar.

Vakıf kurumu 19. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan batılılaşma çabalarının Cumhuriyet döneminde hukukun ve müesseselerin laikleştirilmesi çalışmalarına dönüştüğünde büyük darbeler almış, bu müessese temsil ettiği değer yargısı ile hatta adıyla silinmek, yok edilmek istenmiştir.⁸⁰ Fakat günümüzde vakıflar yeniden doğuşunu gerçekleştirmiş, adeta yeniden teşekkülünü oluşturarak eski günlerine, toplum mimarlığına geri dönmek istemiş gibi büyük bir atılım, büyük bir çaba içine girmiştir.

⁷⁹ *Zaman* gazetesi, 5 Nisan 2003.

⁸⁰ Adnan Ertem, *Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar*.

Vakıf kurumu gibi bir müessesenin var olabilmesi ve gelişimi, etkinliği tamamen insan unsuruna bağlı olduğu için her şeyden önce insan olarak her birimizin üzerine büyük görevler düşmektedir. Yüzyıllarca sürebilecek böyle bir etkinlikte yer alabilmek, verebilmenin güzelliğine varabilmek için her şeyden önce bu bilince ve de bunları bize hissettirebilecek bir duygu ve düşünce sistemine sahip olabilmek gerekiyor.

Öyle ki “sadaka taşlarından sadece ihtiyacı kadar alıp gerisini bırakan, durumu iyileştiginde ise aldığı geri koyup, bu şekilde bir başka ihtiyaç sahibinin de ihtiyacını görmesini sağlayan” erdem ve faziletlerle sahip insan topluluğundan hizmetten başka ne beklenebilir? Önemli olan insan olarak hayattan ne beklediğimiz, ne istediğimizdir. Bizler sadece bir dönemin insanı mı olmak istiyoruz yoksa; çağların mı? Buna cevap vermeli, duruşumuzu, safımızı buna göre belirleyip netleştirmeliyiz. Bizlerin yetiştirilmesine katkıda bulunduğumuz bir insan düşünün ki; o yaşadığı süreçte bizden de bir şeyler bu yeryüzünde yaşayacak varlık gösterecek, hizmet edecektir. Onun yetiştirdiği kişi döneminde de bu devam edecek, bu silsile böylece uzayıp gidecektir. İnanıklarımızın gereği olarak gösterdiğimiz bir küçük çaba [amel] karşılığı aldığımız sonuç böylesi çabaya değerdir.

“Osmanlı döneminde mektep ve medrese yoluyla verilen eğitimle oluşturulan homojen kültürün önemli sonucu olarak toplumda **dil birliği**, cami ve mescitler inananların bulunduğu ibadet mekanları olduğu için fertler arasında **din birliği**; fethedilen her yerde inşa edilen vakıf eserlerle o toprağa Osmanlı'nın damgası vurularak **coğrafya birliği**; manevi kültürün oluşumuna ve gelişmesine sağladığı katkının yanı sıra maddi kültürün önemli örneklerini inşa ettiği için **kültür birliği**; vakfiyelerde mevcut şartların yerine getirilmesi nesilden nesile bir görev telakki edildiğinden **tarih birliği**; toplumun tümüne hizmet götürmeyi amaç edindiğinden, sadece bir ailenin ve soyun devamını temin etmek için kurulmadığından **soy birliği**; toplumda çeşitli nedenlerle mağdur duruma düşenlere, tabii felaketlere uğrayanlara, zengin bir şefkat ile hizmet götürdüğünden toplumda **kader birliği** vakıflar tarafından ihdas edilmiştir.”⁸¹ ■

Kaynakça

- Ahmet Akgündüz; *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: 1988.
- Suat Ballar; *Yeni Vakıflar Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul: 2000.
- Ali Hikmet Berki; “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı Ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydalar”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 6.
- Ali Hikmet Berki; “Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 6.
- Ali Hikmet Berki; “İslâm'da Vakıf”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 4.
- Ali Hikmet Berki; “Hukuki ve İctimai Bakımdan Vakıf”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 5.
- Şakir Berki; “Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 5.
- Şakir Berki; “Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 7.
- Şakir Berki; “Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 6.
- Neşet Çağatay; “Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Vakfiye”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 12.
- Adnan Ertem; “Vakıf ,Vakfın Menşei İle İlgili Görüşler Ve Türk Toplumunda Vakıf”, Yüksek Lisans Tezi.
- Adnan Ertem; “Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar”, *Divan*, İlimi Araştırmalar, 1999/1, Sayı 6.
- Beşir Gözübenli; “İslâm Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu”, *Yeni Ümit*, Sayı 60.
- Ömer Hilmi, *İthaf ul-Ahlafe Fi Ahkam'il-Evkaf*.
- İsmet Kayaoğlu; “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 11.
- Erol Kozak; *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıflar*.
- Fuat Köprülü; “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 2.
- Halim Baki Kunter; “Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi”, *Vakıflar* dergisi, Sayı 3.

⁸¹ Adnan Ertem, a.g.m.